

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Диференціальна психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №10. Статеві відмінності та особливості гендерної поведінки

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС гуманітарних та
соціально- економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол №8 від 15.08.2023)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Твердохвалова Ю.Л.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри психології факультету № 7 Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат психологічних наук, доцент Старовойт Т.П.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шилина А.А.

План лекції

1. Теорії розвитку статевої ідентичності.
2. Міжстатеві відмінності у психологічних якостях
3. Особистісні відмінності чоловіків і жінок.
4. Гендерні особливості поведінки.

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
4. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.

Допоміжна:

5. Горностаї П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
6. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Текст лекції

Вступ. Пол в структурі індивідуальності

Вище ми вже переконалися, з одного боку, в незвідність індивідуальних особливостей до біологічного фундаменту, а з іншого значною їх детермінованості вродженими механізмами регуляції. Таким чином, основна ідея теорії інтегральної індивідуальності; В.С.Мерліна і спеціальної теорії індивідуальності В.М.Русалова про ієрархічному супідрядності всіх індивідуальних відмінностей при визначальній ролі чинників біологічного характеру постійно знаходить підтвердження. Це в повній мірі відноситься і до психології статі. Вивчаючи проблеми статі, за кордоном використовують два терміни: *sex*, якщо мова йде про біологічні основи поведінки, і *gender*, коли мають на увазі соціокультурне зміст поведінки.

Пол як біологічне явище відноситься до індивідуальних характеристик він визначається в момент зачаття людини, його неможливо змінити. Однак приймати або відкидати свою стать, переживати його як нагороду або покарання людина може по-різному під впливом культурно-соціальних впливів: очікувань батьків, уявлень про призначення своєї статі, його цінності і т.д. Тому

природні основи поведінки можуть або посилюватися, або, навпаки, гальмуватися, послаблюючи продуктивність людської діяльності і приводячи до виникнення неврозів. (Нагадаємо, що лібідо (статевий потяг) в психоаналізі розглядалося як основне потяг, що визначає людську активність і трансформується за допомогою сублімації в творчу енергію, а в теорії Юнга стало розглядатися як джерело життєвої сили взагалі.)

Що ж стосується відмінностей в психологічних якостях у людей різної статі, то вони стали виділятися як предмет дослідження порівняно недавно, особливо у вітчизняній психології, орієнтованій на розуміння особистості як сукупності суспільних відносин. Це в значній мірі пов'язане з тим, що загальнолюдська культура, в тому числі і психоаналіз, створювалася в основному чоловіками, причому слово «чоловік» в різних мовах нерідко збігається зі словом «людина» і відрізняється від слова «жінка».

Однак зрозуміло, що як особливості, що стосуються репродуктивної поведінки (шлюбного поведінки, розмноження, залицяння за потомством), так і просто якості пізнавальних процесів, емоційної сфери і поведінки можуть відрізнятися в чоловічій і жіночій групах. При цьому уявлення про статево-рольових психологічних варіаціях включають і побутові забобони, і культурні стереотипи про те, що повинно чоловікам і жінкам. Розділити реальні факти і життєві уявлення можливо не завжди, проте спроби в цьому напрямку робилися давно.

Так, ще в 1942 році К.Макнемар встановив і підтвердив статистично, що дівчатка мають більш розвиненими естетичними смаками, у них краще розвинена мова, тонша координація, в той час як хлопчики мають кращі математичними і механічними здібностями. У дівчаток вище швидкість мови; жінки більш адаптивні, виховуваних, у них вищий рівень соціальної бажаності, а чоловіки зате більш кмітливі, винахідливі, винахідливі. Всі нові види професій спочатку освоюються чоловіками, і лише потім жінками. Крім того, жінки віддають перевагу стереотипні види професійної діяльності, а чоловіки, навпаки, частіше піддаються нервово-психічних розладів у тих видах діяльності, які стереотипні.

Отже, біологічна стаття і психологічна пов'язані не однозначно: очевидно, що чоловік може мати жіночий характер, а жінка поводитися по-чоловічому. Для того щоб людина прийняла, усвідомив свою стать і навчився використовувати його ресурси, повинен успішно пройти процес, який називається статево-рольової соціалізацією.

Питання 1. Теорії розвитку статевої ідентичності

У психології по-різному розглядали співвідношення чоловічого і жіночого в психологічному образі людини. По-перше, маскуліність (мужність) і фемінінність (жіночність) протиставлялися і розумілися дихотомічески: або одне, або інше. По-друге, ці якості розглядалися як полюса одного континууму: то, що веде від мужності, автоматично наближає до жіночності. Подібним чином побудована шкала № 5 опитувальника ММРІ. По-третє, вони можуть

розглядатися як незалежні автономні вимірювання, і кожна людина може містити в собі деякі маскулінні і деякі фемінні ознаки. Тому, хоча біологічних статей існує всього два, психологічних варіацій статевої ідентичності відзначається набагато більше.

Психологія останніх років орієнтується на змішані моделі статевої поведінки. Так, Сандра Бем виділила 8 типів статевої поведінки, по 4 для чоловіків і жінок. Маскулінні чоловіки нечутливі, енергійні, честолюбні і вільні. Маскулінні жінки мають сильну волю, схильні змагатися з чоловіками і претендувати на їх місце в професії, соціумі, сексі. Фемінні чоловіки чутливі, цінують людські відносини і досягнення духу, нерідко належать до світу мистецтва. Фемінні жінки це вже архаїчний тип абсолютно терплячої жінки, охоче погоджується бути «фоном» в життя близьких людей, що відрізняється витримкою, вірністю і відсутністю егоїзму.

Андрогінні чоловіки поєднують в собі продуктивність і чутливість, нерідко вибираючи гуманні професії лікаря, педагога і т.д. Андрогінні жінки здатні здійснювати цілком чоловічі завдання, використовуючи жіночі засоби (гнучкість, комунікабельність). Андрогінність швидше ознака високої життєстійкості їх власників, які нерідко успішно самореалізуються і в родині, і в роботі. Нарешті, недиференційовані чоловіки і жінки характеризуються скоріше недоліком лібідо в широкому сенсі слова і страждають від нестачі життєвих сил.

Як же з'являються і закріплюються ознаки психологічного статі? Різні теорії розглядали цей процес з різних сторін.

1. Психоеволюція в основному розвивав погляд З.Фрейда на природу жінок, який полягав у тому, що жінка це чоловік, позбавлений пеніса. Тому свою енергію жінка витрачає на те, щоб опанувати пенісом в доступній їй формі через приниження чоловіка або встановлення над ним контролю. Позитивного визначення жіночності Фрейд (як, втім, і багато інших психологів, в основному вивчали чоловіків) не давав. Звідси протиставлення підлог і вічна боротьба між ними.

К.Хорни, яскрава представниця психоаналізу, вважала, що причиною недовіри між статями (наявність якого сумніву не піддається) є розчарування в надіях на щастя і любов, проекція страхів залежності, позбавлення батьківської любові, що виникають в дитинстві. Конфлікти раннього дитинства можуть призводити до того, що у дівчинки, травмованої розчаруванням в батька і ревностями до матері, може виникнути бажання «віднімати» у чоловіка, а не отримувати. Тобто придушення агресії проти чоловіків призводить до порушення жіночності, що виражається найчастіше або в явищі фригідності як відторгнення чоловіка, або в агресії по відношенню до нього. К.Хорни, втім, вельми критично ставилася до чого в класичному психоаналізі, підкреслюючи паралельність ряду його положень «типовим уявленням хлопчиків про дівчаток».

Підсумком взаємного пристосування полів, згідно з К.Хорни, може бути не любов і прихильність, а лише пом'якшення антагонізму і співіснування.

Аналізуючи причини протиставлення статей, психоаналіз апелює до культурних джерел, які відображали амбівалентність ставлення до жінки: так, Єва сталася з ребра Адама, народжувати треба в муках і т.д. Чоловік страх (також початковий) вкорінений в сексі, так як чоловік боїться втратити сексуально привабливу жінку і тому повинен її контролювати, тримати її в рабському стані (та, що дає життя, може і забрати її).

У первісних племен існувала впевненість у впливі жінок на чоловічі геніталії і позбавлення їх сили (страх кастрації), що також призводило до підпорядкування жінок. Крім того, у самців вище сексуальність, ніж у самок, що робить чоловічі особини залежними від жіночих.

І, нарешті, прагнення до смерті в психоаналізі іноді розглядається як прагнення возз'єднатися з матір'ю. Таким чином, вимальовуються реальні мотиви боротьби за владу між статями, засновані на конфлікті між самовіддачею і самозбереженням.

Істотним кроком у розвитку психоаналітичних уявлень на глибинні основи відносин чоловіків і жінок стало запровадження К. Юнг понять аніме і анімуса несвідомих образів жінки в душі чоловіки і чоловіки в душі жінки, які є узагальненим поданням про протилежну стать і полегшує контакт з ним за допомогою неусвідомленого «впізнавання». (Як відомо, немає і не може бути ніякого людського досвіду без наявності суб'єктивної готовності. Але в чому полягає ця суб'єктивна готовність? Вона в кінцевому рахунку полягає в уродженою психічної структурі, що дозволяє людині взагалі мати такий досвід. Так, все істота чоловіки передбачає жінку як тілесно, так і духовно ".

2. У біхевіоризмі (теорії соціального навчання) прийняття статевої ролі розглядається як результат придбання навичок, що підкріплюються заохоченням, наслідуванням, вибором моделі поведінки.

Маленькі дівчатка і хлопчики вже, як правило, мають особливості творчості та поведінки відповідно до підлогою, за якими можна проводити діагностику тенденцій статевого ролі соціалізації. Так, ще Е. Еріксон зазначав, що дівчатка частіше малюють щось замкнуте, завершене, що має внутрішню область; в їхніх малюнках переважають гуртки це може бути озеро, сонце, причому внутрішній простір завжди заповнене. Це відповідає переважанню внутрішніх процесів і змін над зовнішніми. У хлопчика ж малюнки містять гострі (фалічні) фігури: вежі замку, олівці, які, як правило, звернені у зовнішній простір.

Ця різниця відповідає психологічному призначенню чоловічої і жіночої статі, яке у чоловіків полягає в інструментальному відношенні до світу, активному і завойовному поведінці, а у жінок до споглядання, прийняття, вибирання, переробці внутрішнього змісту. Діти також по-різному грають: для хлопчиків типова дія гри відбувається явно, в зовнішньому плані це аварія, катастрофа, війна, будівництво і т.п. Для дівчаток же найголовніше трапляється

всередині; звідси інтерес до того, що відбувається всередині побудованого будиночка, в замку, оточеному ровом, в каструлі, що стоїть на вогні, і т.д.

Матері інтуїтивно заохочують активність маленьких хлопчиків, прагнення до суперництва і досягнень. У той же час вимоги до дівчаток мають інший зміст: рідше пред'являються заборони на плач та ін. Сума вимог відбивається в статеворольових стереотипах, які існують в суспільстві та сім'ї: укорінених уявленнях про те, якими мають бути чоловіки та жінки. Особливості внутрісімейної обстановки багато в чому визначають зміст статеворольової ідентичності дитини. Важливо, чи збігається стать дитини з батьківськими очікуваннями; якщо немає, існує ризик придушення властивих підлозі поведінкових проявів і викликання протилежних. Відзначається і ще одна цікава закономірність: якщо стать дитини збігається з підлогою старшої дитини, то традиційні статево-рольові особливості у молодшого зазвичай виражені сильніше: так, молодша сестра дівчинки буде містити в собі більше «дівчачі», ніж молодша сестра хлопчика.

Еволюційна теорія статевого диморфізму В. Геодакяна

Питання, для чого взагалі існує стать, виникло давно. Найпростішу відповідь - для розмноження - задовільною вважати не можна. У світі крім різностатевого існують ще й безстатеве (вегетативне) і гермафродитне розмноження, причому очевидних переваг перед ними у різностатевого розмноження не спостерігається. Навпаки, комбінаторний потенціал (поєднання генів) у гермафродитів удвічі більший, а кількість потомства (ефективність розмноження) вища у безстатевих. Проте всі вищі життєві організми розмножуються саме статевим шляхом.

Для прояснення ролі різностатевого розмноження у 1965 р. біолог Віген Геодакян розробив еволюційну теорію статевого диморфізму, в якій стверджував, що диференціація статей пов'язана зі спеціалізацією за двома основними аспектами еволюційного процесу - збереженням і зміною генетичної інформації як вигідної для популяції форми інформаційного контакту із середовищем. Лише чоловічих (жіночих) особин недостатньо для забезпечення спадковості й розвитку виду. Вони мають співіснувати.

Поклавши в основу своєї теорії принцип зв'язаних підсистем, Геодакян відзначив, що адаптивні системи, які еволюціонують у мінливому середовищі, значно підвищують свою загальну стійкість за умови диференціації на дві зв'язані підсистеми з консервативною й оперативною спеціалізацією, які належать особинам відповідно жіночої і чоловічої статей.

Спочатку організм жіночих особин володіє ширшою нормою реакції, ніж чоловічий. Жінка може поєднувати у своїй поведінці кілька стратегій, гнучко використовуючи їх залежно від ситуації. Завдяки цьому адаптивні здібності жіночих особин набагато вищі, а навчувальність краща. Проте групи найзапекліших двієчників та бешкетників і найталановитіших учнів заповнюють, як правило, хлопчики. Тобто чоловіча вибірка наділена більш спеціалізованою поведінкою, що загалом заважає адаптації на рівні індивіда.

У стабілізованому (незмінному) середовищі природний добір призводить до простого збільшення чисельності особин без зміни їхнього генотипу. Для цього не потрібно мати багато чоловічих особин у популяції, головне, щоб було достатньо жіночих. Однак в умовах катастроф (екологічних, соціальних, історичних) і нестабільності від розмноження переважно усувається чоловіча стать, а модифікується - жіноча. Завдяки диференціації статей з'явилися дві основні зміни порівняно з безстатевим розмноженням - це більша кількість взаємодій у чоловічих особин і ширше коло реакцій у жіночих. Отже, чоловіча особина може запліднити більшу кількість самок, а жіноча - забезпечити різні фенотипи (сукупності ознак і властивостей організму) із одного генотипу. Після зникнення катастрофічного чинника й закінчення дії відбору частка чоловічих особин зменшується, їх генотипічне проникнення звужується (ті, що не вижили, не залишають генетичних слідів). Значить, жінки забезпечують постійну, філогенетичну, пам'ять виду, а чоловіки - тимчасову, онтогенетичну.

Чоловіки більш біологічно і психологічно вразливі, у них менша тривалість життя, новонароджені хлопчики гинуть частіше, оскільки володіють вузькою нормою реакції. Ці відмінності називають статевим диморфізмом.

Статевий диморфізм (грец. *dis* - два, *morfē* - вид, форма) - **наявність** різних **ознак** чоловічих і **жіночих** особин.

У сучасних людей, наприклад, існує статевий диморфізм за ознаками зросту, ваги, обволосіння, але немає за ознаками кількості пальців або вух, кольором очей. У стабільному середовищі статевий диморфізм не спостерігається (немає необхідності пристосовуватися, чоловічі і жіночі особини володіють однаковим еволюційно вигідним значенням ознаки), а в динамічно змінюваному - вже в одному поколінні з'являється генотипічний статевий диморфізм, що далі зростає.

Геодакян сформулював філогенетичне правило статевого диморфізму: якщо за якоюсь ознакою існує статевий диморфізм популяції, то у філогенезі ця ознака еволюціонує від жіночої форми до чоловічої. Це стосується всіх видів, які мають різностатеве розмноження. Наприклад, якщо у ссавців самка менша, ніж самець, то в еволюційному процесі самки збільшуватимуться в розмірі, бо це вигідно для виду.

За онтогенетичним правилом статевого диморфізму (Геодакян), якщо за якою-небудь ознакою існує статевий диморфізм популяції, то і в онтогенезі ця ознака змінюється, як правило, від жіночої форми до чоловічої. За дивергентними ознаками батьків (які є предметом уваги) повинна домінувати форма батька (порода), а за конвергентними (неістотними для виведення породи) - жіноча. В онтогенезі жіночі форми ознаки виявляються раніше, а чоловічі - пізніше. Так, маленькі діти обох статей більше схожі на дівчаток, а у літніх людей починають виявлятися чоловічі риси (грубий голос, ріст волосся на обличчі тощо). За характерологічними ознаками маленької дівчинки можна точніше передбачити структуру особистості й поведінку дорослої жінки, ніж у

хлопчиків, тобто йдеться про дихрономорфізм (часове незбігання прояву жіночих і чоловічих ознак).

Спостерігається статевий диморфізм у появі хвороб (усі нові захворювання спочатку з'являлися в чоловіків), будові мозку (у чоловіків чіткіше виражена асиметрія півкуль й оперативних систем - кори і лівої півкулі, а в жінок - консервативних систем - під кірки й правої півкулі, що зумовлює переважання в чоловіків аналітичного мислення, у жінок - інтуїтивного, образного й почуттєвого (чуттєвого) пізнання). Завдяки меншій асиметрії жінки також більш наочні. У культурно-історичному процесі кожна нова професія спочатку є чоловічою і лише потім стає жіночою тощо.

Проблема статі стосується важливих сфер інтересів людини: демографії і медицини, психології і педагогіки, навіть економіки. Правильна соціальна концепція статі потрібна для розв'язання проблем народжуваності і смертності, сім'ї і виховання, професійної орієнтації.

Етологія статі

Наука про інстинктивні основи поведінки - порівняльна етологія (грец. *ethos* - характер) - вивчає особливості та закономірності, властивості неспорідненим формам тварин, спорідненим видам, прямим родичам.

Еволюція шлюбної поведінки людини була дуже складною. Людям властиві різні форми сім'ї, тоді як у всіх інших біологічних видів форма шлюбної поведінки є стабільною ознакою. У людей поширені чотири форми шлюбних стосунків: груповий шлюб, полігінія (один чоловік і багато жінок), поліандрія (одна жінка і багато чоловіків) і моногамія (один чоловік і одна жінка). Останнім часом збільшується кількість одиночних материнських сімей або короткотривалих шлюбів.

Розмноження в людському співтоваристві також має важливі особливості. Якщо у світі тварин здатність до спаровування у самок виявляється один-два рази на рік, активуючи репродуктивну поведінку самців, а в інший час статевий інтересу немає, то в людей все відбувається інакше. Жінки здатні вести статеве життя безперервно з моменту статевих дозрівання, не перериваючи його під час вагітності або менструального циклу. При цьому момент дозрівання яйцеклітини (овуляція) залишається прихованим не тільки від інших, а й від неї самої. Така надмірна з погляду цілей розмноження сексуальність має певні причини.

Існує припущення, що у первісній сім'ї мати була нездатна сама виховати кількох дітей, тому статеве життя стало стимулом для заохочення й утримання чоловіка. Що повільніше дорослішають діти, то сильніше виражена потреба в соціальному житті. Так груповий досвід почав переважати над сімейним. Людина вийшла з-під дії природного добору, тому що головним чинником виживання стала не генетична інформація, а позагенетичне знання.

Етологія вивчає і проблему домінування статей. У світі тварин рівноправності статей практично немає, що сприяє чіткому розмежуванню ролей і функцій. Їх порушення загрожує існуванню виду. Тому етологія піддає

сумніву цінність ідеї рівності статей, оскільки для цього потрібно пригнічувати давні інстинкти.

Отже, взаємини між статями "обслуговують" завдання не тільки розмноження, а й установлення і підтримки соціальної ієрархії. Еволюційна теорія і соціальна етологія пропонують стійкі програми специфічної для кожної статі поведінки і зразки взаємодії між чоловіками й жінками, що можна адекватно відобразити тільки при використанні типологічного аналізу варіацій цієї взаємодії.

Нейроандрогенетична теорія Л. Елліса

Відмінності між жінками і чоловіками мають еволюційне обґрунтування і багато в чому інстинктивну природу. Однак поширене також і фізіологічне пояснення особливостей поведінки людини, побудоване на вивченні дії статевих гормонів. Зокрема, нейроандрогенетична теорія Лі Елліса, сучасного американського психолога, стверджує, що статеві відмінності в поведінці пов'язані з дією андрогенів (чоловічих гормонів) на мозкові системи. У кожної людини є і чоловічі, і жіночі гормони, але в чоловіків домінують андрогени, а в жінок - естрадіол (жіночий гормон).

Вплив статевих гормонів на мозок охоплює "організаційну" (на третьому місяці життя ембріона) і "активаційну" (у процесі статевого дозрівання) стадії. Під час них особливо інтенсивно формується біологічна стаття людини. Дослідження підтвердили зв'язок біологічної статі і психологічної поведінки: маніпуляція андрогенами внаслідок кастрації, кореляційні дослідження, вивчення поведінки до, під час і після пубертата. Вони дали змогу визначити 12 стійких поведінкових програм, пов'язаних із чоловічою статтю (що перебувають під андрогенетичним контролем) і, відповідно, невласливих жіночій поведінці:

- 1. Наступальна еротична поведінка: від чоловіків чекають ініціативи, а в жінок вияв еротичних ініціатив суперечить інстинктам, властивим тваринам.
- 2. Агресивна поведінка: чоловікам властиве інструментальне ставлення до світу, згідно з яким потрібно постійно щось руйнувати, щоб створювати нове. У психології тварин отримано дані, що не збігаються зі стереотипами людської поведінки. Наприклад, щурі жіночої статі значно сміливіші й активніші, ніж чоловічої, причому ця тенденція спостерігалася навіть після видалення статевої залози у представників обох статей.
- 3. Просторова орієнтація: чоловіки краще, ніж жінки, сприймають простір, віддаленість, швидкість.
- 4. Територіальна поведінка: чоловікам (як і самцям у тварин) властиво "позначати" і перевіряти свою територію, а також охороняти її межі, тому розкидання речей - типово чоловіча реакція.
- 5. Витривалість до болю: у чоловіків еволюційно нижчий больовий поріг (відповідно, вища больова чутливість), ніж у жінок, підготовлених природою до пологів.

- 6. Повільне засвоєння оборонних умовних рефлексів: чоловікам більш властиво нападати, а не захищатися, тому хлопчики часто не вміють "дати здачу".
- 7. Слабкий прояв емоційних реакцій у відповідь на загрозу: чоловіки схильні приховувати переживання, які не стають слабшими, але виявляються або в поведінці, або в психосоматичних захворюваннях.
- 8. Наполегливість (персистентність) при виконанні завдання без підкріплення: чоловікам, зважаючи на їх слабку наукованість, властиво повторювати власні помилки.
- 9. Слабкий зв'язок з найближчими родичами: чоловіки, як правило, менше прив'язані до членів своєї сім'ї, ніж жінки, рідше згадують про батьків.
- 10. Периферизація: потяг до створення груп за інтересами (клуб, гараж, спортивна секція, риболовля, полювання), жінкам від цього відмовитися набагато легше.
- 11. Пошук пригод, нових і складних подразників: чоловіки втомлюються від монотонності, тому іноді схильні щось хороше, але вже відоме, проміняти на незрозуміле й нове (захоплення екстремальними видами спорту, відпочинку, туризму).
- 12. "Хижацька поведінка", пов'язана з полюванням: потяг до суперництва й небезпек, бажання не тільки домогтися мети, а й обійти в цьому суперників. Перемога без боротьби не приносить їм задоволення.

Ці програми стосуються сфери статевого дипсихізму, але це не означає, що вони виявляються у всіх чоловіків або не можуть бути властивими деяким жінкам.

Питання 2. Міжстатеві відмінності у психологічних якостях

Статеві відмінності у прояві властивостей нервової системи і темпераменту.

Сила нервової системи. Збільшення з віком осіб, що мають велику або середню силу нервової системи, виражено як в осіб чоловічої, так і жіночої статі, але в останніх більш яскраво (за рахунок того, що дівчат 7-8 років зі слабкою нервовою системою більше, ніж хлопчиків того ж віку, а у віці 18-25 років різниці між особами чоловічої і жіночої статі у кількості осіб з сильною і слабкою нервовою системою немає).

Рухливість нервових процесів. Серед хлопчиків 7-16 років кількість осіб з рухливістю як збудження, так і гальмування більше, ніж серед дівчаток. Затим з рухливістю збудження і гальмування більше стає жінок.

Баланс нервових процесів. Суттєвих відмінностей між дівчатками і хлопчиками не спостерігається. До періоду статевого дозрівання осіб з переважанням гальмування більше серед дівчат, так само як і після нього. В пубертатному віці з переважанням гальмування більше гальмування. За кількістю осіб з переважанням збудження різниці між чоловіками і жінок

практично немає в усіх вікових категоріях.

Лабільність. Суттєвої відмінності за показниками лабільності між чоловіками та жінками майже немає.

Властивості темпераменту. У виборці чоловіків виявилося вдвічі більше осіб сенсорно плануючого і вчетверо - інтуїтивно раціонального типу, у групі жінок – вдвічі більше осіб інтуїтивно емоційного типу. Дівчата виявилися більш екстравертованими, емоційними, з більш розвинутою інтуїцією, більш природними і спонтанним, ніж хлопці. Хлопці відрізнялися раціональністю та планомірністю.

Комунікабельність жінок вища, ніж у чоловіків.

Поширеність типів з акцентуаціями характеру за О.Є. Лічко. У хлопців достовірно частіше, ніж у дівчат, зустрічаються епілептоїдні та гіпертимні типи, а у дівчат – лабільний і психастенічний. Інші типи представлені майже однаково.

Статеві відмінності в емоційній сфері

Статеві відмінності у домінуванні базових емоцій.

Гнів. У перші роки немає відмінностей у частоті і тривалості цієї негативної емоційної реакції між хлопчиками і дівчатками, але з віком їх частота та інтенсивність у хлопчиків зростає, а у дівчаток – знижується. Можливо, дівчата просто бояться їх проявити через можливе покарання, тоді як до агресії хлопчиків ставляться більш лояльно. Однак схильність переживати гнів вища у хлопчиків у молодших класах, а у дівчаток – в старших класах.

Печаль. У жінок печаль вища, хоча серед молодших школярів схильність до печалі більше виражена у хлопчиків.

Тривога і страх. Для дівчат старших класів соціальне середовище виявляється більш насиченою емоційними подіями, що мають стресогенне значення, ніж для хлопців. Емоційне ставлення до потенційних джерел негативних емоцій у хлопців і дівчат різне. У дівчат всіх вікових груп схильність до страху виражена значно більше, ніж у чоловіків. І кількість страхів у дівчат більше, ніж у чоловіків. У дорослих чоловіків виражений страх висоти, а у дорослих жінок – смерть батьків, страх війни, помилитися, не встигнути.

Радість. Схильність до радості не має чітких статевих відмінностей.

Жінки явно переважають чоловіків у всіх вікових групах за показниками емоційною збудженості, у меншій мірі – за інтенсивністю, ще в меншій – за тривалістю збереження емоцій та емоційної стійкості. Серед жінок більш виражена дратівливість, спалахливість. Емоційна стійкість до впливів стресогенних факторів практично однакова у чоловіків і жінок.

Дівчата вдвічі частіше переживають депресію. Серед хлопців депресія нерідко супроводжується зривами, у дівчат – порушеннями харчової поведінки (анорексія і булімія).

Відмінності у здібностях чоловіків і жінок

Увага:

- у дівчаток-дошкільнят увага розвинута краще, ніж у хлопців;
- в 14-15 років об'єм уваги у дівчат нижчий, ніж у хлопців, але у дівчат вища стійкість та розподіл уваги;
- при виконанні завдань на увагу дівчата орієнтуються на швидкість, а хлопці – на точність роботи.

Чутливість:

- до 8 років гострота слуху у хлопчиків вища, але дівчата більш чутливі до шуму;
- у молодших класах у дівчат вища шкірна чутливість.

Емпатійність: жінки краще розшифровують стан іншої людини, бо вони підкорені в сімейних стосунках (механізм виживання).

Інтелект:

- розкид рівня інтелекту у чоловіків ширший;
- у жінок переважає середній рівень інтелекту, в чоловіків зустрічається більше обдарованих та розумово відсталих;
- коефіцієнт інтелекту у жінок вищий і вони його краще зберігають у похилому віці.

Пам'ять: достовірних відмінностей не виявлено.

Питання 3. Особистісні відмінності чоловіків і жінок

Статеві відмінності у соціальній активності. Справа не в кількісних характеристиках активності хлопчиків і дівчаток, а в якісних: політична, суспільна.

Комунікабельність. Екстравертів більше між хлопців, інтровертів – серед дівчат. Серед дівчат більше замкнених.

Психотизм. Більш високі оцінки за шкалою психотизму у чоловіків, вони більш схильні до конфліктів та асоціальної поведінки, а також до неадекватних емоційних проявів.

Ставлення до похвали. Жінки відчувають потребу в тому, щоб їх робота була відмічена оточуючими. Тому на пенсії вони страждають від незадоволеності потреби у визнанні, неувазі членів сім'ї, недооцінки їхньої праці. Чоловіки теж люблять, коли хвалять їх роботу, але водночас коли чоловік певен, що виконав роботу добре, то високу думку про себе він матиме, навіть якщо його робота не буде визнана. Тобто чоловіки більш незалежні у своїй самооцінці від думки оточуючих.

Моральний розвиток. Жінки мають вища показники за моральними установками, але водночас добросовісність та безвідповідальність частіше вирізняє дівчат, аніж хлопців. Загалом результати дуже суперечливі.

Конформність. Конформність жінок вища. Це має наслідок у типі мотивації. чоловіки ідуть частіше на червоне світло, проте жінки частіше порушують правила вслід за більш рішучим порушником. Тобто жінки більш податливі до вимог, що забороняють порушення правил, однак більш конформні до групового тиску.

Агресивність. У хлопчиків більш виражена ворожість та конфліктність. У

дівчат більше виражена тривожність і незахищеність. Пік агресивності у хлопчиків 12 і 14-15 років, у дівчат – 11 і 13 років. Хоча до 6 років статевої різниці в агресивності немає. водночас хлопці є більш мстивими, найбільша мстивість у хлопчиків простежується у 12 і 14-15 років.

Локус контролю. Наявність у чоловіків більшої домінантності, незалежності пояснюється тим, що у них наявний внутрішній локус контролю, тобто усвідомлення себе як суб'єкта, має для чоловіків більшу значимість, ніж для жінок. З часом у хлопців зростає інтернальність, у жінок – екстернальність.

Рішучість. Чоловіки більш схильні до ризику, оскільки функція ризику та прогресу належить чоловікам, а функція стабільності та надійності – жінкам.

Терплячість. Чоловіки є більш терплячими до фізичного дискомфорту (втоми), ніж жінки. Хоча ці результати не є статистично значимими.

Питання 5. Гендерні особливості поведінки

Поведінка в конфліктних і фрустраційних ситуаціях. Жінки гірше справляються з емоційними проблемами і труднощами, що виникають, сильно переживають сімейні та особисті конфлікти, намагаються думати про причини свого стану. Чоловіки, навпаки, намагаються відгородитися від депресивних емоцій, концентруючись на чомусь іншими (фізична активність).

У конфліктах жінки проявляють більшу терпимість і намагаються знайти компроміс; чоловіки частіше брутально лаються, а жінки скоріше ладні розплакаться.

У жінок мінімальний розрив між стратегіями уникання, агресії та миролюбства; у чоловіків спостерігається або уникання, або агресія, або миролюбство. Миролюбство у чоловіків виражено слабше, ніж у жінок.

У подоланні конфліктів у чоловіків більше виражений компроміс та суперництво, а у жінок – пристосування та співробітництво. Під час сварки жінки частіше пригадують колишні гріхи та помилки, чоловіки частіше додержуються проблеми, через яку виникла сварка.

Чоловіки більш схильні до конфліктів, пов'язаних з трудовою діяльністю, жінки частіше конфліктують з особистих потреб.

Захисна поведінка. Жінки частіше захищаються по типу компенсації, реактивних утворень, регресії та проекції, чоловіки – витіснення та заперечення.

Стратегії досягнення цілі. Чоловіки у більшій мірі зосереджені на задачі, тому чоловічий стиль можна назвати аналітичним та маніпулятивним. Чоловіки орієнтовані на самоконтроль, є самовпевненими. Тому чоловіки більш самолюбиві.